

Викладене дає підстави стверджувати таке. «Природно-позитивний» підхід в юридичній науці, який впливає із запропонованого вище вирішення основного питання правознавства, відкриває нові перспективи у розв'язанні питань, що виникають у всіх галузях права: конституційному, кримінальному, цивільному, адміністративному тощо.

Крім того, з наведеного можна зробити висновок, що застосування принципу соціального натуралізму може бути плідним також для вирішення фундаментальних проблем кримінології, зокрема проблем, пов'язаних з питаннями: «Чому існує злочинність?», «Чим відрізняється злочинець від незлочинця?», «Як протидіяти злочинності?»

Надійшла до редколегії 29.10.04

І. Даньшин, член-кореспондент
АПрН України

Кримінологічне планування заходів протидії злочинності та її прогнозування

Політика в цілому являє собою складний і різноманітний феномен. Її призначення полягає у визначенні основних напрямів, змісту і форм діяльності держави. Політика, говорячи узагальнено, — це мистецтво управляти справами держави.

Політична діяльність державної влади проявляється у всіх сферах суспільного життя. Одну з її специфічних сторін становить політика боротьби зі злочинністю — *кримінальна політика (власне кримінально-правова, кримінально-процесуальна і кримінологічна політика)*¹.

¹ Розрізняють кримінальну політику як державну доктрину, реалізовану на практиці, і кримінальну політику як систему певних наукових знань, що являє собою теоретико-пізнавальну категорію. Кримінальна політика в другому розумінні — це свого роду загальна теорія боротьби зі злочинністю. Її розробка входить до завдання і компетенції науково-дослідних установ і окремих учених-криміналістів різного профілю. Що стосується доктринальної кримінальної політики, то це доля практичної діяльності органів держави і відповідних громадських організацій, покликаних вживати заходів щодо протидії злочинності. Докладніше про кримінальну політику див.: *Даньшин І.* Кримінальна політика: за і проти // *Право України.* — 1992. — № 8. — С. 29–32; *Його ж.* Проблемы взаимодействия государства и человека, совершившего преступление // *Материалы международной научно-практической конференции «Человек и политика».* — Х., 1993.

До основних засад кримінальної політики належить *планування* боротьби зі злочинністю. При цьому пріоритетне значення надається кримінологічно-попереджувальній діяльності, спрямованій на підриг коренів суспільно небезпечних проявів, зниження рівня окремих видів і груп злочинів та проведення індивідуальної профілактики серед деліквентного населення.

Звідси випливає, що кримінологічне планування являє собою діяльність представницьких органів влади по розробленню цілей, завдань і заходів для подолання злочинності, шляхів, напрямів і засобів вирішення цих завдань, їх нормативного, інформаційного, методичного, ресурсного забезпечення на певний проміжок часу. Воно практично виражається в розробленні та впровадженні системи заходів, спрямованих на розвиток позитивних тенденцій, що виключають, нейтралізують можливість антисуспільної поведінки з боку окремих осіб, які створюють у країні або окремих її регіонах таку обстановку, що ускладнювала б, перешкождала вчиненню злочинів.

Кримінологічне планування реалізується у формі управлінських документів — різного роду планів, програм. У зв'язку з цим у кримінологічній літературі іноді висловлюється думка, нібито «планування» і «програмування» є термінами-синонімами, що взаємозамінюють один одного. Вочевидь, така думка є хибною, оскільки програмування усього-на-всього є деталізацією планування стосовно функцій окремих суб'єктів попередження злочинів, порядку, послідовності, строків виконання ними конкретних запланованих заходів.

Ефективність планування залежить від деяких попередніх вимог, що ставляться до нього. А саме воно має бути:

- таким, що впливає з чинних законодавчих актів;
- актуальним, відповідати пріоритетним напрямам у боротьбі зі злочинністю, позбавленим елементів «прожектерства»;
- несуперечливим, його основні частини мають бути погоджені одна з одною;
- конкретним;
- заснованим на повній, достовірній інформації;
- забезпеченим належними кадрами виконавців і матеріальними ресурсами;
- містити в собі різні форми координації всієї системи попереджувальної діяльності;
- передбачати дійовий контроль за виконанням запланованих заходів.

На практиці фактичне кримінологічне планування, на жаль, не відповідає багатьом вимогам, переліченим вище, що негативно позна-

чається на реалізації кримінологічної політики нашої держави¹. Владні структури повинні радикально переглянути своє ставлення до цієї вкрай важливої проблеми.

Кримінологічне планування поділяється на окремі види, виходячи з його масштабу, предмета і строків реалізації планованих заходів.

За *масштабом* кримінологічне планування може бути загальнодержавним, тобто в масштабі всієї країни; відомчо-галузевим (у рамках окремих міністерств і відомств, у сфері конкретних галузей господарства) і, нарешті, у межах окремих областей, міст, районів.

За *предметом* кримінологічне планування підрозділяється на два види: а) планування, що охоплює боротьбу зі злочинністю в цілому; б) планування, що охоплює окремі види або групи злочинів (наприклад, насильницьку злочинність, економічну злочинність, рецидивну злочинність тощо).

За *строками* виділяють короткострокове планування, розраховане на квартал, сезон, один-два роки; середньострокове (на три — п'ять років); довгострокове (перспективне) — звичайно на шість і більше років. В останньому випадку кримінологічне планування набуває форми великомасштабних програм боротьби зі злочинністю. У нашій країні стало традиційним розробляти п'ятирічні комплексно-цільові програми попередження (профілактики) злочинності.

Кримінологічне планування складається з низки етапів: а) організаційно-підготовчий етап (визначення основних завдань майбутньої роботи, встановлення строків її виконання, створення робочої групи виконавців, розподіл обов'язків між ними, джерела матеріально-технічного забезпечення); б) інформаційно-аналітичний етап (аналіз кількісно-якісних показників злочинності, вивчення особи злочинців, ознайомлення зі станом попередження злочинів і правопорушень на окремих об'єктах та соціально-економічними умовами на них); в) розробка змісту планованого документа; г) виконання запланованих заходів; г) оцінка одержаних результатів.

Повнота й ефективність планування боротьби зі злочинністю багато в чому залежать від правильного визначення тенденцій розвитку злочинності. Виявлення (з'ясування) таких тенденцій стає можливим завдяки *прогнозуванню*. У зв'язку з цим кримінологічний прогноз розглядається як необхідна передумова планування боротьби зі зло-

¹ Див.: Шакун В. І. Суспільство і злочинність. — К., 2003. — С. 50–52; Кримінологія: Загальна та Особлива частини / За ред. проф. І. М. Даньшина. — Х., 2003. — С. 134–136.

чинністю, оскільки він надає необхідну інформацію для прийняття конкретних і обґрунтованих рішень у цьому напрямі.

Прогнозування взагалі — це процес наукового передбачення майбутнього стану прогнозованого явища на основі аналізу його минулого і сьогодення. За допомогою прогнозування ми можемо судити (передбачати), яким же буде в майбутньому дане досліджуване явище.

Кримінологічне ж прогнозування являє собою наукове передбачення про еволюцію (розвиток) злочинності та окремих її груп, видів у наступні роки в країні та окремих її регіонах. Завданням кримінологічного прогнозування є передбачення майбутніх змін у рівні, структурі, динаміці злочинності, передбачення можливих наслідків реалізації розроблюваних заходів для її попередження, передбачення можливої поведінки осіб, засуджених за вчинення злочинів.

Кримінологічне прогнозування будується на підставі змін:

- характеру злочинів, учинених у даному суспільстві;
- змісту їх причин і умов;
- рівня, структури і динаміки за попередні роки і на момент прогнозу;
- в окресленні особи злочинців;
- у практиці, що склалася, боротьби зі злочинністю;
- у соціально-економічній, моральній, політичній, правовій та інших сферах суспільства.

Цілі прогнозування полягають у виявленні небажаних і позитивних тенденцій та закономірностей у розвитку злочинності. Слід урахувати при цьому і стан правопорушень незлочинного характеру, оскільки деякі деліктні правопорушення виступають у ролі «фонових» явищ злочинності.

Кримінологічні прогнози мають бути глибокими і повними, реалістичними, достовірними і відповідальними. Нерідко деякі учені і практичні відомства, прогнозуючи розвиток злочинності в країні, змальовують оптимістичну картину стану злочинності на найближчий час. У таких випадках виходить не науковий прогноз, а прогноз, підігнаний під певний політичний курс, під офіційні документи певних владних структур. У той же час слід мати на увазі, що кримінологічне прогнозування, як і будь-яке інше прогнозування, має вірогідний, різноманітний характер.

У кримінології прогнозування здійснюється трьома методами: методом екстраполяції, методом експертних оцінок і методом математичного моделювання.

Суть методу екстраполяції полягає в тому, що розраховані за допомогою математичних засобів рівні, структура і ритми динаміки зло-

чинності минулих і теперішнього періоду шляхом побудови динамічного ряду переносяться на подальше майбутнє. Цей метод кількісної оцінки для розрахунків майбутньої динаміки злочинності застосовується тоді, коли не передбачалися істотні зміни законодавства у сфері боротьби зі злочинністю, а також чинники, що впливають на її зміни, мають стійкий характер. З урахуванням зазначених особливостей методу екстраполяції злочинності він застосовний лише на найближчі періоди.

Метод експертних оцінок майбутнього стану злочинності й окремих злочинів базується на основі думки спеціальних експертних груп, що складаються з висококваліфікованих учених і практичних працівників з достатнім стажем роботи. Результати їх оцінок обробляються і служать вихідною базою для прогнозування.

Метод математичного моделювання полягає у визначенні показників злочинності на майбутнє за допомогою складних математичних формул, що враховують її розвиток залежно від тих змін соціально-економічних явищ і процесів, з якими вона тісно пов'язана і які її зумовлюють (детермінують). При цьому дослідники оперують численними відомостями, які в результаті обчислюються на електронно-обчислювальних машинах (ЕОМ) за спеціально розробленими формулами.

Залежно від строків кримінологічного планування, заради яких готуються прогнози, останні можуть бути короткостроковими, середньостроковими та довгостроковими.

Короткострокові кримінологічні прогнози (один-два роки) використовуються для організації поточної, повсякденної діяльності з подолання злочинності, визначення тактики цієї діяльності.

Довгострокові прогнози (на шість і більше років) допомагають розробляти стратегію боротьби зі злочинністю на тривалі проміжки часу. Вони базуються на основі комплексного аналізу передбачуваних тенденцій у розвитку держави і суспільства, таких їх сторін, як соціально-економічні, демографічні, культурно-масові, правові та інші зміни. Можливий, наприклад, довгостроковий прогноз необережної злочинності. По-перше, в період науково-технічної революції збільшується кількість складних машин, механізмів, агрегатів, усіляких технологічних систем, що є джерелом підвищеної небезпеки. По-друге, у складне технічне і технологічне виробництво втягується велика кількість населення. По-третє, управління в цій сфері стрімко ускладнюється. На підставі перелічених обставин можна передбачати значне зростання необережних злочинів.

Середньострокові прогнози (три — п'ять років), виконуючи самостійну функцію, зв'язують воедино короткострокове і довгострокове передбачення, тактику і стратегію боротьби зі злочинністю. Так, традиційно в нашій країні розробляються п'ятирічні плани розвитку економіки в цілому й окремих галузях господарства. Паралельно з цим складаються плани попередження злочинності.

Що стосується окремих груп злочинів, то середньострокове прогнозування залежить від їх специфіки. Так, рецидивну злочинність уявляється можливим успішно прогнозувати в більш ранніх часових рамках. Такий висновок пояснюється тим, що більшість нових повторних злочинів раніше судимі особи вчиняють, як показує практика, протягом перших трьох років з моменту відбуття покарання.

Ще раз нагадаємо, що кримінологічне прогнозування може здійснюватися за трьома напрямками: прогноз зміни злочинності в цілому, прогноз руху окремих груп та видів злочинів і, нарешті, прогноз можливої злочинної поведінки окремих осіб, які в минулому вже припускалися антисуспільної деліквентної поведінки, тобто поведінки, яка не відповідає позитивним соціальним нормам.

Що стосується названих вище перших двох різновидів кримінологічного прогнозу, то їх можливість і необхідність ні в кого зараз не викликають сумнівів і заперечень. Адже такі кримінологічні прогнози надають необхідну, цінну інформацію для потреб науки і практики, оскільки, одержавши тільки за допомогою прогнозування уявлення про те, як, якщо так можна сказати, складеться злочинність у майбутньому, які обставини справлятимуть на неї позитивний чи негативний вплив, можна складати науково обґрунтовані плани боротьби зі злочинністю. Причому такі прогнози вже розробляються окремими дослідниками і творчими колективами.

Складніше стоїть справа з індивідуальним кримінологічним прогнозуванням, тобто прогнозуванням індивідуальної злочинної поведінки, кажучи ще точніше, передбаченням можливості вчинення злочину конкретною особою у майбутньому.

Деякі фахівці заперечують можливість такого прогнозу. Вони мотивують свою позицію тим, що сучасна наука ще не розробила повної моделі людини; що людина — це складна динамічна біосоціальна система, яка містить безліч якісних характеристик, що не зводяться до статистичних закономірностей; що окрема людина є індивідуально неповторною; що кримінології дотепер невідомий повний набір причин і умов вчинення окремих злочинів.

Однак, незважаючи на зазначені обставини, прогноз індивідуальної злочинної поведінки, особливо кримінологічний прогноз рециди-

ву злочинів, деякі кримінологи вважають цілком можливим¹. І ми з ними згодні. По-перше, хоча людям і властива індивідуальна неповторність, але у них є багато спільного, що дає можливість говорити про типову поведінку більшості, про стандарти вчинків представників окремих соціальних груп. По-друге, на основі деяких ретельно відібраних показників, що характеризують індивіда, можна судити про націленість особи, робити висновок про стійкі укорінені мотиви, цілі, установки, тенденції її поведінки. По-третє, за висновком фахівців-кібернетиків, навіть за відсутності повного знання про всі взаємодіючі причини, що викликають дане явище, наукове прогнозування з певною мірою вірогідності може мати місце.

Звичайно, прогнозування індивідуальної злочинної поведінки має характер вірогідності. Воно виключає однозначний висновок про можливі варіанти майбутньої поведінки. І все ж такий прогноз, не будучи фатальним, одноваріантним, пророчим, набагато кращий за інтуїтивне пророкування, яким користуються в даний час працівники правоохоронних і правозастосовних органів, що ведуть боротьбу зі злочинністю, зокрема при вирішенні питань про заходи припинення, винність особи, вибір для неї міри і тривалості покарання, можливість рецидиву злочину з її боку, призначення адміністративного нагляду над нею. Причому прогнозування індивідуальної злочинної поведінки, з одного боку, та її попередження — з другого становлять єдиний взаємопов'язаний процес.

Як зазначалося, зараз розпочинаються теоретичні та експериментальні розробки у сфері індивідуального прогнозування злочинів, у першу чергу — кримінологічного прогнозу рецидиву злочину, які реально поєднують традиційні статистичні методи з кібернетичними, заснованими на застосуванні ЕОМ.

Одним з таких комплексних методів слід назвати метод розпізнавання образів².

Сутність цього методу стосовно прогнозування імовірності рецидиву злочинів зводиться до того, що кожний досліджуваний засуджений розглядається як своєрідний «образ», якому притаманні певні

¹ Маються на увазі окремі висловлення Г. Аванесова, С. Віцина, В. Звірбуля, І. Карпеця, Г. Мінковського, В. Панкратова та ін.

² Про характеристику цього методу див: *Енциклопедія кібернетики*. — К., 1974. — Т. 2; *Алгоритмы обучения распознаванию образов / Под ред. В. Н. Вапника*. — М., 1973; *Петрунев В. П. К вопросу о возможности прогноза преступного поведения при выявлении умысла // Вопросы современной криминологии*. — М., 1976. — С. 94–104.

ознаки і якості. При цьому інформація, що характеризує досліджуваний «образ», збирається шляхом опитування експертів: адміністрації і співробітників пенітенціарних установ, родичів досліджуваних осіб, які їх близько знають, інших засуджених, з якими особи відбувають покарання. Крім переліченого, враховується самооцінка, що дається засудженим самому собі. Набір зібраних ознак, якостей і характеристик вводиться в ЕОМ.

Поряд з цим в ЕОМ вводяться моделі осіб, від яких можна чекати вчинення злочинів, і моделі осіб, для яких не характерна подібна поведінка, тобто «образ» законослухняного громадянина. Шляхом зіставлення наведених описів ЕОМ «довідується», до якої з цих категорій уявляється можливим віднести засудженого, поведінка якого прогнозується. Робиться це шляхом розроблених кібернетикою еталонних таблиць, шкалування і машинних алгоритмів.

Приблизно за такою ж схемою здійснюються кримінологічний прогноз рецидиву злочинів і прогноз іншої делінквентної поведінки зарубіжними дослідниками (Сем Уорнер, Феріс Лоном, подружжя Глюк та ін.)¹.

Надійшла до редколегії 21.06.04

О. Капліна, доцент НЮА України

Поширювальне тлумачення і аналогія кримінально-процесуального закону: проблеми розмежування

Ефективність правозастосовного процесу багато в чому залежить від того, яким чином сформульовані норми права, які засоби законодавчої техніки застосовуються для їх побудови, які способи і прийоми використовує правозастосовувач для з'ясування дійсного смислу норм права з метою їх правильної реалізації. Зміст деяких норм кримінально-процесуального права, смисл яких виявляється ширшим за їх текстуальний вираз, може бути засвоєний не інакше як шляхом поширювального тлумачення. Проблеми видів тлумачення норм права за обсягом здебільшого привертали увагу вчених у межах загальної теорії права. Окремі питання, пов'язані з особливостями поширю-

¹ Див.: Фокс В. Введение в криминологию / Пер. с нем. – М., 1980. – С. 271–278.